

Arany János: *Elbeszélő költemények*, s. a. r. Török Zsuzsa (*Arany János Munkái*, szerk. Korompay H. János)

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete és az Universitas Könyvkiadó társkiadásában jelent meg Arany János kisebb elbeszélő költeményeinek, valamint az ebbe a műfajba sorolható töredékeinek és fordításainak új, második kritikai kiadása Török Zsuzsa sajtó alá rendezésével, kísérőtanulmányával és jegyzeteivel. Hogy miért volt szükség Arany műveinek új kritikai kiadására – nemcsak az elbeszélő költemények, hanem a sorozat egészének tekintetében –, azt maga a sajtó alá rendező is taglalja a kötet kísérőtanulmányában. Az ötvenes években a Voinovich Géza által közzétett Arany-kiadással kapcsolatosan már rögtön, a megjelenést követően (is) számos kritika fogalmazódott meg. Problematikusnak bizonyult a költő életében kiadott, teljes epikai művektől a töredékben maradtak leválasztása, külön kompozícióban közlése, valamint számos bírálat érte a kritikai igényű közzététel idején érvényben lévő helyesírási szabályzat szerinti emendálást is. Ez utóbbi nem az egykori sajtó alá rendező, Voinovich Géza elgondolása volt, hanem igazodott egy vélhetően belső használatban létező szabályzathoz, mely a későbbiekben rögzített, 1952-ben közrebocsátott, majd évtizedekig kisebb-nagyobb változtatásokkal, de érvényben lévő textológiai eljárásrenddel azonos elveket fogalmazott meg. Éppen ezért jelen kötet kísérőtanulmányában Török Zsuzsa részletezően kifejti az újraközlés módszertanának kulcskérdéseit, illetve a közzétett elbeszélő költemények korpuszának kialakítását is alaposabban taglalja, szembeállítva saját döntéseit a Voinovich-féle 1952-es szövegválogatási és -kiadási elvvel.

Mielőtt azonban erről szólnék, nézzük meg, hány és mely szöveg került be az *Elbeszélő költemények* 2019-ben kiadott, hozzávetőleg 1100 oldalas, testes könyvébe. Huszonhat, zömében 1847 és 1853 között keletkezett elbeszélő költeményt, köztük a *Rózsa és Ibolyát*, a *Murány ostromát*, a *Szent László fűvét*, a *Katalint*, a *nagyidai cigányokat* tartalmazza a kötet, valamint az ugyanebbe a műfajba sorolható, 1850 és 1870 között született töredékeket, le nem zárt műveket, például a *Bolond Istókot*, valamint három fordítást, magyarítást, köztük a *Kóbor Tamást*. Az előbbi csoport lényegében azonos Arany János azon utolsó, kötetkompozíciós elgondolásával, amely a posztumusz megjelent *Összes munkái* 1883–1884-es kiadás III. és IV. köteteiben meg is valósult. Miként Török Zsuzsa is felhívja rá a figyelmet, Arany sem az 1856-os első, Heckenast Gusztávnál megjelent gyűjteményében, sem az 1867-es *Összes költeményeiben* nem tisztán műfaji fókusszal alakította ki a kompozíciót, hanem technikai és mediális szempontokra is tekintettel volt. Az előbbibe azok a lírai és kisebb elbeszélő

darabok kerültek, amelyek önállóan kötetben nem jelentek meg. Az utolsó, posztumusz megvalósult elgondolása során, melyet már nagyobb könyvkiadási-szerkesztési tapasztalattal és vélhetően az életmű szintézisképző összegzésének igényével alakíthattott ki, markánsabb műfaji elhatárolásokat alkalmazott. Jelen kötet vonatkozásában néhány példát említve: a *Szent László füve*, a *Katalin*, a *Jóka ördöge* és *Az első lopás* kikerült a kisebb költemények közül, és az elbeszélő költeményekhez csatlakozott.

Ezt az utolsó elrendezést tartotta szem előtt az első kritikai kiadás szövegkorpuszának és köteteinek kialakításában Voinovich is, aki néhány ponton eltért a mintától: az *Arany János összes munkái* III–IV. kötetéből kiemelte a *Keveházát*, és tematikai összefüggés okán a *Hun töredékek* mellé helyezte, terjedelmi szempontok miatt pedig *Az elveszett alkotmányt* külön kötetbe illesztette. Török Zsuzsa az elbeszélő költemények szövegkorpuszának kialakítása során ezt a hagyományt követte azzal a különbséggel, hogy a műfaji vezérelvet megtartva kiegészítette azt az Arany életében meg nem jelent, de a fia, Arany László által sajtó alá rendezett *Hátrahagyott versek* néhány darabjával (például *Az utolsó magyarral*) és az 1867-es *Összes költeményei* VI. kötetének néhány töredékben maradt művével.

Az első kritikai kiadás recenziói a befejezett művek és a töredékek szétválasztását szóvá is tették, hangsúlyozván, hogy célravezetőbbnek ítélték volna a lezárt műveket a félben hagyott, s nagyrészt marginalizálódottak történeti-textuális kontextusába illeszteni. Jelen közlésben tehát magától értetődő volt a kisebb elbeszélő költemények közé sorolni a töredékeket, még ha datálásuk és kronológiába rendezésük nem is minden esetben magától értetődő. Hogy mennyire problematikus volt Voinovich eljárása, arra jelen kötet szövegei között is akad példa. Csupán egyet kiemelve: a *Rózsa* és *Ibolya* egyik későbbi, ötvenes évek elején készített huszonhét soros átdolgozáskezdeménye az első kritikai kiadás VI. kötetébe, a zsengek, rögtönzések, töredékek közé került, míg az 1847-es mű a III. kötetben kapott helyet az elbeszélő költemények között. Tehát miként Török Zsuzsa összegzi eljárását: „jelen kötet korpuszának megállapítását egy olyan műfaji szempont határozta meg, amely a kiadási hagyományban már Arany élete utolsó nagy kötetkompozíciójában is jelen volt, és némileg érvényes maradt Voinovich Géza kritikai-kiadás sorozatának szerkezeti elgondolásában is.”

A következetesebb műfajpoétikai elrendezés mellett kronologikus sorrendben, szinoptikus közlésben tűnnek fel a szövegek, tehát a sajtó alá rendező – eltérően az ötvenes évekbeli megfontolásoktól – nem tekintette céljának egyetlen érvényes főszöveg kialakítását. Miként közismert, Arany az 1867-es összkiadás szövegeit revideálta, fölülvizsgálta, ám a halálát követően megjelent *Összes munkái* esetében csak a kompozíciós elvet alakította ki. Török Zsuzsa így egyrészt az 1867-ben rögzült textust tekintette alapnak, miként a korábbi kritikai kiadás, s attól eltérően a kéziratoknak is azonos státuszt szánt. E szinoptikus megközelítésben a kötet páros oldalán a kéziratok szövege jelenik meg lábjegyzetekben az autográf javításokkal, a páratlan oldal az ultima manus elvének megfelelően az 1867-es *Összes költeményei* szövegét hozza lábjegyzetben a költő életében megjelent releváns szövegváltozatok eltéréseinek jelölésével.

Természetesen ennek az általános alapelvnek nem minden szöveg felelt meg. A kivételek közül néhányat felsorolva: noha tudható, hogy a *Bolond Istóknak* több

autográfja volt, azok a Voinovich-villában megsemmisültek, így ebben az esetben elmaradt a szinoptikus elvű megjelenítés. Egy másik tipikus anomália: a *Rózsa és Ibolya* impuruma, azaz a K1 szintén nem állt rendelkezésre, a másik kéziratvariáns egy minden valószínűség szerint a '67-es kiadáshoz készült szövegváltozat volt. Így célszerűbbnek tűnt a sajtó alá rendezőnek az első folyóirat-megjelenést közzétennie, mely a születés állapotát inkább tükrözte, mint a K2, amely a '67-es kiadáshoz készült szövegváltozat volt. A *Rózsa és Ibolya* sajtó alá rendezése során alkalmazott megoldás azért fogadható el, mivel a szinoptikus közlés relevanciája abban van, hogy a szövegalkulás egy-egy kitüntetett történeti pillanatát ragadja meg, hangsúlyozva az eltérő mediális közegek vagy ritkábban a stílusváltozás különbségeit. Ennek nyilvánvalóan a kézirat, leginkább az impurum és az ultima manus elve szerinti textusok tesznek leginkább eleget, de ha ez nem tud megvalósulni, akkor a kézirattal közel egykorú sajtómegjelenés inkább szolgálhat támpontként, mint egy kései másolat. És egy harmadik speciális eset a fordításoké (Ariosto, Tasso, Burns): itt a páros oldalak a magyartítás alapjául szolgáló művekéi, míg a páratlanok Arany fordításaié. Hogy ez utóbbiak e kötetbe kerülhettek, végső soron szintén az *Összes munkáinak* még Arany által elgondolt koncepciójára tekint vissza.

A kötet sajtó alá rendezője koncepciója kialakításának háttereként áttekinti a napjainkig született és érvényben volt kritikai kiadások történetét, illetve az abban megfogalmazott eljárásrendszert, hangsúlyozván, hogy Voinovich egykori módszere mindenben megfelelt az akkori elvárásoknak, ma már azonban a kritikai kiadás egy tudományos szempontokat érvényesítő elgondolásának nem célja, hogy a népszerű kiadások direkt alapjául szolgáljon. (Példák erre a szoros kapcsolatra a Jókai- és Mikszáth-sorozatok, melyeknek valóban volt jegyzetelt és népszerű, változatlan szövegelvű és szedéstükrű változata is.) De természetesen ez a megoldás sem zárja ki a közvetlen hasznosíthatóságot.

A szinoptikus elvek itt megjelenő módszertana előzményként tekint Madách *Az ember tragédiája* című munkájának Kerényi Ferenc által szerkesztett kiadására, sajtó alá rendezésének szempontjait és módszertanát látja a jelen kötetben is alkalmazható mintának. Itt jegyzem meg, Arany lírai művei közzétételében azonban ezzel nem egyező szempont érvényesül. Az S. Varga Pál által közzétett *Kisebb költemények* hármas kötete egy főszöveget, csak egy változatot közöl – azt, amelyet Arany véglegesnek tekintett; a kéziratok és az Arany életében megjelent közlések szövegváltozatai a lapalji, szövegkritikai jegyzetek között találhatóak.

A sajtó alá rendező még a szövegjegyzeteket megelőzően külön alfejezetben mutatja be az elbeszélő költemények autográfjainak provenienciáját, hagyományozódásának és gyűjteménybe kerülésének igencsak izgalmas históriáját, és az Arany életében megjelent kötetek kiadástörténetét. Az előbbi azért fontos, mert éppen az elbeszélő költemények képezték a bázisát Arany László özvegye, Szalay Gizella 1899-es ajánlékozási gesztusának, így kerülhetett közülük számos a költő jelentősebb élethelyszínein létrejött gyűjteményekbe, például Nagykőrösre, Nagyszalontára, Debrecenbe, Kisújszállásra. Másrészt a kötetek kiadástörténetének – nagyrészt a levelezésre támaszkodó – összefoglalása azért is informatív, mert rávilágít arra a küzdelemre,

amelyet Arany több kiadójával folytatott, mígnem 1864-ben megkötötte életműszerződését a mindvégig megbízhatónak és kiszámíthatónak mutakozó Ráth Mórral. E két alfejezet a tárgyi magyarázatok fókuszaként, origójaként is szolgál, a jegyzetek gyakran reflektálnak e két területre.

Jelentős eltérés a Voinovich-féle szövegkiadástól, hogy az új kritikai kiadásban a szoros betűhűség elve érvényesül, igazodván a ma is érvényben lévő alapelvekhez, hangsúlyozva a textusok korjelölő, stilisztikai és verstani jelentőségét. Ezúttal a sajtó alá rendező csak nyilvánvaló sajtóhiba esetén, vagy akkor emendálta a szöveget, ha arra vonatkozó információ volt található az írói levelezésben vagy művekben. Erre példa a *Bolond Istók* Csokonai Lapokban megjelent közlését követő humoros verses levél hibajegyzéke, a *Menda sic emenda*, mely az emendálásban is visszaköszön. Az írói lábjegyzetek is bekerültek az egyes oldalak szedéstükrébe, a hátrahagyott versek darabjainak átvételekor Arany László informatív kommentárjai szintén megmaradtak. A szövegkiadást kísérő jegyzetapparátus – a szokásos *Kézirat, Megjelenés, Jelen kiadás szövege, Keletkezés, Fogadtatástörténet, Tárgyi és nyelvi magyarázatok* struktúrába rendezve – a lehető legnagyobb gondossággal, az új kutatási eredményeket is rögzítve került kialakításra. (Ezen eredmények közül több Török Zsuzsa kutatásaihoz kötődik.)

A kéziratok bemutatása a kötet egyik legnagyobb kihívását jelenthette a sajtó alá rendező számára, hisz a hagyatékból jelentős számú az ország kisebb közgyűjteményeibe került, a családnál maradtak közül pedig számos elpusztult a Voinovich-villában a II. világháború idején. A filológusi pontosságot mutatja, hogy a megsemmisült kéziratokról tudható információkat is összegezte a jegyzetapparátus, amire példaként a *Bolond Istók* autográfjairól szóló ismertetést hoznám. A *Bolond Istóknak* több kézírata volt a hagyatékban, amelyek 1945 januárjában semmisültek meg. Fennmaradt róluk azonban kétféle leírás: az azokat birtokló Voinovich Gézáé, aki a sajtó alá rendezés munkálataihoz kivonatokat és jegyzeteket készített, és Kardos Lajosé, aki ezen autográfokat a monográfiájához kölcsönkapta Voinovichtól. Török Zsuzsa nem elégedett meg az impurum regisztrálásával, hanem a kétféle kéziratleírást összevetette, és a korabeli első megjelenésekkel szembesítve rekonstruálta a mű pontosbb keletkezéstörténetét, sok esetben Kardos Lajos leírásait és fejtegetéseit tartván valószínűbbek. (A kötet ezen pontja a recenzenst is elbizonytalanítja a Voinovich-kéziratleírások tárgyszerűségét illetően.)

Hasonló alaposág és körültekintés figyelhető meg a források feltárása tekintetében is. A *Murány ostroma* szövegelőzményeit, Gyöngyösi István és Mednyánszky Alajos művét az egykorú levelezésből, emlékezésekből és könyvészeti adatokból tárja fel, közölve a kevésbé ismert és hozzáférhető intertextust, Mednyánszky *Mátkásítás* című elbeszélését. Az egykorú forrásokon nyugvó keletkezéstörténeti áttekintés a kiadástörténeti faktumokkal összekapcsolódva tárul fel, s a hatástörténet is túlmutat a fogadtatás szövegei, a recenziók sorjázása, a más műfajokban való továbbélés bizonyos területeire, például kitekint a ponyvairodalom terepére is, utalván a Bucsánszky Alajos-féle szövegtranszformációkra. A *Rózsa és Ibolya* esetében nem csak a szóbeliség lehetséges forrásait összegzi Török Zsuzsa korábbi kutatásokra támaszkodva, hanem a hazai és külföldi népmesekatalógusok szerinti tipizálásra is sort kerít.

Arany műfordításai esetében a forrásszöveg a szinoptikus közlés másik alappil-lére a '67-es változat mellett. E szövegközlések alkalmával a vers és a fordítás története mellett a hatástörténet fontos mozzanatairól is tájékoztat a jegyzetapparátus. Ez a pontosság jellemzi a kötet jegyzeteinek egészét, melyek sok esetben kiegészülnek a korszak könyvtörténeti adalékaival, vagy a közelmúltban Hász Fehér Katalin által feltárt szalontai Arany-könyvtárra és könyvgyűjteményére való hivatkozással is, mint ahogyan a tárgyi magyarázatok is interdiszciplináris közegből építkeznek (kitekintve például a néprajz, a könyv- és sajtótörténet különböző területeire).

Összességében tehát elmondható, Török Zsuzsa körültekintő, kifogástalan, sok-színű, interdiszciplináris munkát végzett, és a ma érvényben lévő textológiai ajánlásokhoz és elvekhez igazodó szövegkiadást készített, mely a jegyzetekkel és a kísérőtanulmánnyal kiegészülve nemcsak a műfajjal foglalkozó legteljesebb szintézis, hanem izgalmas olvasmány is. A kötet a Korompay H. János vezette Arany-munkacsoport folyamatban lévő kötetkiadásainak közegében és támogatásával született, szakmai lektora Szilágyi Márton volt.

(Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2019.)